

Příroda a archeologie pod a nad Černými lesy

Eliška Nováková

Autorka věnuje bonorář Nadaci Živa

Asi 30 km jihovýchodně od Prahy se na počátku historické doby rozkládal hraniční hvozd mezi českým knížectvím Přemyslovců a knížectvím zlíčských Slavníkovců. Jeho přírodně-historickým reliktem je komplex lesů mezi obcemi Vyžlovka, Kostelec nad Černými lesy a Černé Voděrady. V nejstarších písemných záznamech o této krajině se pravidelně objevují černé lesy.

První listinná zpráva z r. 1358 označuje Kostelec „Castrum Costelicz in nigra silva“, z čehož lze usuzovat, že v okolí převládaly jehličnaté lesy, zejména jedle, místy se zřejmě objevoval i smrk. Urbář z r. 1562 uvádí, že u Vyžlovky „jsou lesové černí“ a mlýn v Penčicích „leží pod lesy černými“. V černokosteleckém urbáři z r. 1677 se u vsi Vyžlovka a Jevany popisují „vše lesy černý v skalách, jedlové, smrkové, bukové, na díle dubové velké k všelikým potřebám“ a „od lesův voděradských k hraničnickům hradeckým docházejíc, lesy černé jedlové a bukové“, prvně se zde objevuje i dosud platné místní označení části polejí Jevany „Ve Smrčinách“.

V oblasti převážně kyselých a habrových doubrav, dubových bučin a bukových doubrav až typických bučin se jehličnaté porosty jevily našim předkům tak pozoruhodné, že je zachytili v místopisném názvosloví. Jde totiž

vesměs o edaficky a mikroklimaticky podmíněné extrazonální výskyty rostlin nebo celých společenstev, jakými jsou především inverzní výskyty chladnomilnějšího smrku v nižších polohách (např. v Penčickém údolí) a teplomilnějšího dubu, lípy, popř. i habru ve vrcholových partiích.

Tyto souvislé černé — tj. převážně jedlové lesy zmizely (až na nepatrné zbytky) vlivem lesního hospodářství, jež preferovalo dřevo jen přimísený smrk. Z dávného dědictví hraničního hvozdů se však dochovaly autochtonní populace buku, tak jedinečné a v tak pozoruhodném rozsahu, že se staly podnětem pro zřízení přírodní rezervace Voděradské bučiny (1955) a pro vytvoření nadregionálního biocentra v územním systému ekologické stability (1996). Tato populace je i jednou z našich nejvýznamnějších genových základů buku.

Voděradské bučiny se staly pojmem, pro někoho dokonce symbolem bučin přirozených. Jde však o zásadní omyl. Původně zde nebyly žádné čisté bučiny, ale smíšený les, v němž převládala jedle a buk v rovnoměrném zastoupení. O první ochuzení druhové pestrosti se postarala příroda, když v r. 1734 padla za obět rozsáhlým větrným polomům a vývrátům převážně jedle. Po ní nastoupil člověk se

svými požadavky a ekonomickými problémy. Klíčovým činitelem zde byla špatná dopravní dostupnost, která si vynutila systém hospodaření zaměřený převážně na produkci palivového dříví a výrobu dřevěného uhlí. Do středu zájmu se tedy dostal buk a jiné listnáče a jedle se stala hospodářsky téměř nežádoucí dřevinou. Do poloviny 19. století se tak lesním hospodářům podařilo její výskyt redukovat na mizivých 5 % a vytvořit téměř stejnorodé bukové porosty. Nelze tedy klást rovnítko mezi bučinami Krávkovské, jež si zachovaly přirozenou biodiverzitu a čistými Voděradskými bučinami. Oba lesní celky však mají svou ničím nezastupitelnou přírodovědeckou, lesnickou a kulturní hodnotu evropského významu.

Voděradské bučiny a celé západní Černokostelecko vypovídají o závislosti člověka na přírodě, o skloubení jejich vzájemných osudů.

V lesích, zejména u obcí Vyžlovka a Kozojedy lze narazit na pahrbky připomínající mohyly. Při určitém štěstí a dostatečné pozornosti lze zde po dešti objevit rovnoběžně rychle mizející stružky vody v pravidelném odstupu dvou až čtyř metrů příčně probíhající porostem. V prvním případě jde o zasuté zbytky stavby zaniklé vesnice, ve druhém o stopy po středověkých pluzních. Mezi koncem 13. století a počátkem 15. století zde totiž probíhala významná přestavba sídelní struktury charakterizovaná růstem jakýchsi „střediskových“ obcí a zánikem drobnějších sídelních jednotek na horších stanovištích, popř. na lokalitách s periodickými obtížemi se zásobováním vodou.

Dalším mezníkem v osídlení zájmového území znamenalo období 30leté války, kdy zde zanikly obce Bohumil, Aldašín, Cukmantl, Penčice, Drbohlav. Jejich pole, luka a pastviny postupně zarostly lesem. Vše nasvědčuje tomu, že již tehdy se smrk projevil jako dřevina

schopná spontánně obsazovat uvolněná stanoviště — to dosvědčuje i místní název Smrčiny, pocházející právě z doby po 30leté válce. Les prozatím chrání mnohé památky na život obyvatel zaniklých sídelních útvarů před nezodpovědnými návštěvníky a musí tak činit, dokud erudovaní odborníci neprozkoumají toto cvičiště archeologie středověku, jak Černokostecko nazval Zdeněk Smetánka.

Prosperita člověka v povodí Jevanského potoka byla a je úzce vázána na vodní zdroje. Podzemní zdroje vody jsou zde velmi omezené, vedlejších potoků je poskrovnu a jsou v létě málo vodnaté, studánky vzácné. Již první kolonisté byli nuceni budovat jednoduché vodní zdrže a rybníky. Od středověku základní osu od Vyžlovky po Peňčice tvoří průtočná rybníční soustava na Jevanském (Peňčickém) potoce (první historická zmínka pochází z r. 1445 o rybníku Jevanském), která si zachovala nejen strukturu, ale dokonce i pojmenování až do dnešních dnů. Jde opravdu o pěkné názvy rybníků: Velký vyžlovský (Vyžlovák), Jan, Švejcár, Jevanský rybník (Jevanák), Nadýmáček, z něhož se žene voda na pilu (odtud dnešní pojmenování Pilský), Šachovec. Po 2. světové válce byla soustava doplněna o třetí rybník Nohavička. Na rybníčních hospodářích Školní lesní podnik Lesnické fakulty České zemědělské univerzity se zaměřením na chov kapra lysce s přísadou lína, štiky, candáta. Rybníční soustavu značně poznamenal rozvoj vodní rekreace a nedokonalé čištění odpadních vod z přilehlé zástavby. Nehojně drobné potůčky, které jí v našem zájmovém území napájí, si ale stále zachovávají charakter oligotrofních vodních ekosystémů s charakteristickou faunou, zejména chrostíků, mezi nimiž

V jarních dnech mohou návštěvníka Voděradských bučin překvapit desítky někdy i stovky prudec poletujících samečků martináčka bukového (Aglia tau): foto R. Hrabák ♦ Skupina žulových balvanů s pamětní deskou ing. dr. Josefa Sigmunda (1868–1958), profesora pěstění lesů na pražské lesnické fakultě, jehož životním cílem již před 2. světovou válkou byl les zdravý, druhově bohatý, krásný, právě tak produkční jako ekologicky funkční ♦ Aldašínský kostel s lesním hřbitovem je němým dokladem jedné z nejstarších obcí Černokostecka (původně zvané Udašín nebo Valdašín), jež lehla popelem v r. 1621. V bezprostřední blízkosti roste skupina douglasky tisolisté, jedle obrovská, dva zeravy obrovské a asi 100 m severně od severozápadního rohu hřbitova jedle běloková. Podél protilehlé strany silnice vede oplocení obory černé zvěře

je pozoruhodným, u nás dosud jinde nezjištěným druhem *Synagapetus moselyi*.

O rozlehlém lesním komplexu mezi Louňovicemi, Vyžlovkou a Černými Voděrady se hovoří jako o Voděradských bučinách, i když úředně tento název nese jen jeho část, jež tvoří národní přírodní rezervaci. Na území je chráněn soubor přírodě blízkých bukových a smíšených porostů a zajímavé periglaciální geomorfologické jevy, pseudokary, balvanité proudy — varpy, jež zde dosahují až několika set metrů.

Fytoecologické hodnocení je dosti obtížné vzhledem k častým přechodům společenstev a k jejich výrazné mozaikovosti. Jako významně lze jmenovat

— acidofilní bučiny svazu *Luzulo-Fagion* na kyselém podkladu,

— květnaté bučiny svazu *Fagion* na úživných stanovištích,

— ostrůvky olšin a jasanových olšin na podmačených stanovištích.

Tim, že až do vyhlášení rezervace šlo směs o hospodářské lesy, vyskytují se zde i porosty málo vhodné až nevhodné druhové skladby, zejména s nepřiměřeně vysokým zastoupením smrku (jež se však místy velmi nadějně zmlazuje) anebo dokonce exotů, např. dubu červeného. Rezervace slouží jako vědecko-výzkumný a výukový objekt Lesnické fakulty ČZU a jiných vědeckých pracovišť. Slouží i jako kulturně-osvětová lokalita, kudy vedou 2 naučné stezky. Značené cesty jsou hojně užívány pěšími turisty, k jízdě na horských kolech i na koních. Prozatím se tato „měkká“ turistika nezdá mít významnější negativní vliv na vegetaci.

Při loňském inventarizačním průzkumu ing. Jany Novákové, CSc., z Ústavu aplikované ekologie LF ČZU zde byly nalezeny i některé vzácnější druhy anebo druhy charakteristické pro původní společenstva (*Abies alba*, *Galium odoratum*, *Cardamine flexuosa*, *C. impatiens*, *Circaea alpina*, *Dentaria bulbifera*, *D. enneaphyllis*, *Digitalis purpurea*, *Euphorbia dulcis*, *Lathyrus vernus*, *Lysimachia nemorum*, *Paris quadrifolius*, *Polygonatum multiflorum*, *Prenanthes purpurea*, *Sanicula europaea*, *Veronica montana*, *Viscum album abietis* aj.). Naopak nebyl zaznamenán nadměrný počet lokalit ruderálních, nitrofilních, popř. expanzivních druhů (jen na sz. okraji území se objevují velice agresivní jedinci křídlatky *Reynoutria japonica*, jež se může stát vážným problémem; viz Živa 1997, 4: 152).

Voděradské bučiny bývaly v minulosti bohaté na různé druhy srstnaté i pernaté zvěře, dnes si pozornost zaslouhuje srnec obecný a zvláště prase divoké, jež se zde znovu objevilo v 50. letech a svým rytím a tím kypřením půdy podstatně přispělo k přirozené obnově starých prosvětlených bukových porostů.

I když víceméně stejnorodé porosty nejsou zvláště oblíbeny mezi ptáky, hnízdí zde některé význačné druhy, jako datel černý, holub doupnák, včelojed lesní, jeřáb, čáp černý, puštitk obecný aj. Pozoruhodná je skladba půdní zvěře, v níž se objevují četné severské druhy hmyzenek, roztočů a chvostoskoků, jež mají charakter arkoalpínských reliktnů. V souvislosti s nimi se ukázala být vysoce nebezpečná až destruktivní v minulých desetiletích propagovaná chemická ochrana obnovovaných ploch před buření — jak dokázaly výzkumy Ústavu půdní biologie AV ČR: 8 let od aplikace herbicidů nestačilo na regeneraci být jen základní biodiverzity indikačních složek edafonu.

Loučení s Voděradskými bučinami by si zasloužilo být opět ve znamení archeologických zajímavostí. V údolí Zvánovického potoka u Černých Voděrad je po lese roztroušeno větší množství v různém stupni opracovaných oválných kamenů z hrubozrnné říčanské žuly. Podle Archeologického ústavu AV ČR jde o polotovary mlecích kamenů na drcení rud. Doba jejich vzniku i upotřebení je stále ještě předmětem dohadů, dosti spolehlivě však lze vystopovat postup opracování. „Zvánovické kameny“ jsou zatím na našem území jedinou známou takto velkou lokalitou na výrobu žernovů, sahající patrně až do středověku.

Historická, floristická a terénní šetření prokázala, že Voděradské bučiny jsou přírodě blízkým společenstvem, avšak proti přirozeným kyselým bukovým bučinám druhově obohatějším, zejména o jedli (upravo). Snímky M. Chrousta (není-li uvedeno jinak)

